

**Μεταμορφώσεις της αριστερής πολιτικής ταυτότητας από το Μεσοπόλεμο
μέχρι τη δικτατορία του 1967 μέσα από αναπαραστάσεις–εικόνες κειμένων της
νεοελληνικής πεζογραφίας του 20ού αιώνα¹**

Αθηνά Κοβάνη

Αρχίζοντας την παρούσα ανακοίνωση θέτω και απαντώ σε δύο προκαταρκτικά ερωτήματα:

Ερώτημα 1^ο: Γιατί η αριστερή πολιτική ταυτότητα αποτελεί αντικείμενο αυτής της εισήγησης;

Απάντηση: Διότι, λόγω των εντάσεων που έχει προκαλέσει, αποτελεί εμβληματικό παράδειγμα για την εξέταση τις ιδεολογικής ιστορίας του 20ού αιώνα στην Ελλάδα. Επιπλέον, για τον ίδιο λόγο, είναι απαραίτητη η διερεύνησή της με επιστημονικά εργαλεία και η απεμπλοκή του ερευνητή από εμπειρικές ή συναισθηματικά φορτισμένες εκτιμήσεις. Επομένως το αντικείμενο της παρούσας εισήγησης αποτελεί η αριστερή πολιτική ταυτότητα στην Ελλάδα του 20ού αι. και ιδιαίτερα από το τέλος του Α΄ παγκοσμίου πολέμου ως τη δικτατορία των συνταγματαρχών (1918-1967). Πρόκειται για μια συλλογική πολιτική ταυτότητα που αφορά μια κοινωνική ομάδα που αυτό-προσδιορίζεται ως φορέας της αριστερής πολιτικής ιδεολογίας χωρίς αναγκαστικούς ταξικούς ή κομματικούς περιορισμούς.

Ερώτημα 2^ο: Γιατί η λογοτεχνία αποτελεί προνομιακό χώρο για τη διερεύνηση της αριστερής πολιτικής ταυτότητας;

Απάντηση: Το ερώτημα αυτό παραπέμπει σε ένα χρονικά και μεθοδολογικά προγενέστερο: ώς ορίζουμε τη λογοτεχνία γενικά και πώς διαμορφώνεται ο ρόλος της στη διάρκεια του 20ού αιώνα στον ελληνικό χώρο; Αν η λογοτεχνία αποτελεί, εκτός των άλλων, πεδίο εκδίπλωσης ιδεολογικών και πολιτικών ρευμάτων και

---

¹ Ανακοίνωση που έγινε στη διάρκεια του διεθνούς επιστημονικού συνεδρίου της Ευρωπαϊκής Εταιρείας Νεοελληνικών Σπουδών στη Γρενάδα της Ισπανίας με γενικό θέμα «Ταυτότητες στον Ελληνικό Κόσμο από το 1204 έως σήμερα», Σεπτέμβριος 2010

εκδήλωσης αντίστοιχων αντιπαραθέσεων, αλλά ταυτόχρονα και μέσο διάδοσής τους, τότε τα λογοτεχνικά έργα που εντάσσονται σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο αποτελούν αναμφίβολα μέρος των πηγών αυτών των ιδεολογικών ρευμάτων στο πλαίσιο μιας διεπιστημονικής μελέτης της.

Είναι γνωστός ο ρόλος της λογοτεχνίας ως πεδίου αναπαράστασης αλλά και αντανάκλασης της κοινωνίας. Η λογοτεχνία στοχεύει, μεταξύ άλλων, σε μια περιγραφή ατομικών και κοινωνικών σχέσεων. Επεξεργαζόμενη καταρχάς την περιγραφή αυτή με αισθητικά μέσα και παρουσιάζοντας στη συνέχεια την ανθρώπινη συνείδηση ως πεδίο αντανάκλασής τους, αποβαίνει η ίδια καθρέπτης και ταυτόχρονα συμμετέχος στη διαμόρφωση της κοινωνικής δομής. Ιδιαίτερα, στο περιβάλλον μιας συλλογικής πολιτικής ταυτότητας με συγκεντρωτική οργάνωση, ανεπτυγμένης σε συνθήκες περιορισμού ή απαγόρευσης συχνά διατυπώνονται συγκεκριμένες παραστάσεις για την παραγωγή και το περιεχόμενο των λογοτεχνικών έργων. Ειδικότερα, συγκροτείται - αρχικά άτυπα αλλά στη συνέχεια θεσμικά - ένας ιδιαίτερος λογοτεχνικός 'κανόνας' και παράλληλα διατυπώνονται σαφείς οδηγίες συγγραφής των λογοτεχνικών έργων. Η μελέτη των μετακινήσεων-διακυμάνσεων αυτού του κανόνα φωτίζει τις προθέσεις των φορέων της ταυτότητας σχετικά με τη διαμόρφωσή της. Επιπλέον, τα λογοτεχνικά περιοδικά, οι κριτικές, τα ημερολόγια των συγγραφέων και γενικά όλες οι δευτερογενείς πηγές συμβάλλουν στη διαπαιδαγώγηση της ομάδας. Εντούτοις, κύρια πηγή για τη μελέτη μιας συλλογικής ταυτότητας στο χώρο της λογοτεχνίας αποτελεί το ίδιο το 'σώμα' των λογοτεχνικών έργων. Από το σύνολο μάλιστα των λογοτεχνικών ειδών η πεζογραφία και ιδίως το μυθιστόρημα, μέσα από την παρουσίαση ποικιλίας χαρακτήρων και εκτεταμένης δράσης, αποτελεί το καταλληλότερο είδος για την ανίχνευση μιας συλλογικής ταυτότητας.

Από τα παραπάνω γίνεται φανερό ότι η κατασκευή της συλλογικής ταυτότητας μιας κοινότητας συχνά ορίζεται και κατευθύνεται, αλλά κυρίως αποκαλύπτεται από τα λογοτεχνικά έργα που αυτή παράγει. Έτσι, η λογοτεχνία έχοντας αναλάβει καθοδηγητικό ρόλο για την κοινότητα, αποτελεί πλέον πηγή για την έρευνα. Μια συμπληρωματική πηγή εξάλλου συνιστούν τα έργα εκείνα που εκφράζουν την 'αντίθετη όχθη', δηλαδή τις αντίπαλες κοινότητες.

Μετά από αυτές τις προκαταρκτικές διευκρινίσεις, θα επιχειρήσω στη συνέχεια να παρουσιάσω τη συλλογική ταυτότητα των ελλήνων αριστερών, όπως εμφανίζεται στη λογοτεχνία που προσδιόρισα, με βάση τα εξής θεωρητικά εργαλεία: α'. την έννοια της συλλογικής ταυτότητας σύμφωνα με τις απόψεις του Jürgen Habermas και β'. τους κώδικες σχηματισμού συλλογικών ταυτοτήτων σύμφωνα με τη θεωρία του Bernhard Giesen².

Σύμφωνα με τον Habermas, που χρησιμοποίησε τον όρο το 1974³, 'συλλογική ταυτότητα' μιας ομάδας ή μιας κοινωνίας είναι η αντίληψη της ατομικής ταυτότητας στο πλαίσιο της επικοινωνιακής δράσης, εφόσον η αυτο-ταύτιση αναγνωρίζεται ως δι-υποκειμενική. Η συλλογική ταυτότητα εξασφαλίζει τη συνέχεια και την επαν-αναγνώριση στην ομάδα και στερεώνει την ιστορική ύπαρξή της, δηλ. τον τρόπο με τον οποίο οριοθετείται στο φυσικό και κοινωνικό περιβάλλον.

Βέβαια, οι νεότερες κοινωνίες προσφέρουν στα μέλη τους χώρο για πολλές συμβολικές ή φαντασιακές κοινότητες με ιδιαίτερη η καθεμία συλλογική ταυτότητα. Τα άτομα μπορούν να ανήκουν ταυτόχρονα σε πολλές επικαλυπτόμενες, αδιάφορες ή αντιτιθέμενες συλλογικές ταυτότητες. Η συλλογική **πολιτική** ταυτότητα περιλαμβάνει το σύνολο των πολιτικών αξιών και αρχών που αναγνωρίζει μια ομάδα. Η πράξη της αναγνώρισης μεταβάλλει τα μέλη της ομάδας σε ένα αυτό-προσδιοριζόμενο 'εμείς' και συντελεί στην κατασκευή ορίων διαχωρισμού από τις άλλες ομάδες. Το «ανήκειν» σε μια πολιτική κοινότητα προσδιορίζει οντολογικά τα μέλη, καθώς ενδιαφέρει όχι μόνο **τι έχουν** κοινό (π.χ. πεποιθήσεις ή αρχές), αλλά κυρίως **τι είναι** και επομένως αποτελεί βασικό τμήμα της ύπαρξής τους.

Η δημιουργία της ταυτότητας μιας κοινότητας στηρίζεται κατά τον Habermas στο βασικό διαλεκτικό θεώρημα του Hegel, την ύπαρξη δηλ. ενός δομικού διχασμού (Entzweiung) του νεότερου ανθρώπου. Επειδή οι διχασμοί δεν είναι διαρκώς οι ίδιοι, η έννοια της συλλογικής ταυτότητας υφίσταται εξέλιξη. Επομένως για τον Habermas η συλλογική ταυτότητα δεν είναι μια εκ των προτέρων δεδομένη έννοια,

---

² Βλ. Bernhard Giesen, *Kollektive Identität, Die Intellektuellen und die Nation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main 1999

³ Βλ. Jürgen Habermas, Zur Rekonstruktion des historischen Materialismus, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main, 1976, 92-124: «Können komplexe Gesellschaften eine vennümfte Identität ausbilden?» αποτέλεσε τη διάλεξη του Habermas με την ευκαιρία της απονομής προς αυτόν του βραβείου Hegel της Στουτγάρδης τον Ιανουάριο του 1974

αλλά αναπτύσσεται με εξελικτικές διαδικασίες. Οι κοινότητες δεν έχουν την ταυτότητα που τους αποδίδεται έξωθεν, αλλά αυτή που οι ίδιες δημιουργούν. Με βάση τα παραπάνω, η συλλογική ταυτότητα μιας κοινότητας νοείται μόνο ως μια διαρκής κατασκευή, όπου τα μέλη εμπλέκονται σε διαλογικές διαδικασίες διαμόρφωσής της. Επειδή λοιπόν δεν είναι σε καμιά περίπτωση κανονιστική, αλλά περιγραφική έννοια, η αποτύπωσή της είναι προβληματική⁴.

Αυτό ακριβώς το πρόβλημα επιχείρησε να λύσει ο Bernhard Giesen⁵ αναπτύσσοντας ένα θεωρητικό μοντέλο περιγραφής και ταξινόμησης των συλλογικών ταυτοτήτων. Οι τρόποι δημιουργίας μιας συλλογικής ταυτότητας αναφέρονται στην κατασκευή και διατήρηση των ορίων, στον τρόπο οργάνωσης του εσωτερικού χώρου μιας κοινότητας και στις σχέσεις της με τον εξωτερικό χώρο αποτελώντας τους κώδικες οργάνωσής της.

Σύμφωνα με τα παραπάνω, ο Giesen διακρίνει τρεις τύπους κωδικών, τον αρχετυπικό, τον παραδοσιακό και τον οικουμενικό. Προκαταβολικά δηλώνω ότι η συλλογική ταυτότητα που εξετάζουμε εντάσσεται κατά κύριο λόγο στον οικουμενικό κώδικα. Μια σύντομη περιγραφή όμως και των τριών κωδικών κρίνεται απαραίτητη για λόγους που θα φανούν στη συνέχεια.

Στον **αρχετυπικό κώδικα** η κατασκευή των ορίων καθορίζεται με κριτήρια προέλευσης (φυλή, φύλο, συγγένεια κλπ.), η διατήρησή τους με βάση ορατές, σταθερές εξωτερικές δομές (π.χ. σωματικά χαρακτηριστικά) και τέλος η διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου βασίζεται σε τελετουργικές πράξεις (π.χ. καθαρμούς), ενώ επικρατεί εχθρότητα στις σχέσεις με τον εξωτερικό χώρο (δαίμονοποίηση του 'άλλου'). Παράδειγμα εφαρμογής του αρχετυπικού κώδικα δεν αποτελούν μόνο οι πρωτόγονες κοινωνίες αλλά οι νεότερες φασιστικές-ρατσιστικές κοινωνίες.

Στον **παραδοσιακό κώδικα** η κατασκευή των ορίων καθορίζεται με βάση συνήθειες και κοινωνικές πρακτικές και η διατήρησή τους βασίζεται στην κατασκευή ενός κοινού παρελθόντος. Η ταυτότητα επομένως προσδιορίζεται από τη **συνέχεια** ανάμεσα στο παρελθόν και το μέλλον. Η διαμόρφωση τέλος του εσωτερικού χώρου

---

⁴Βλ. και Hens Hacke, Wir Gefühle, «Repräsentationsformen kollektiver Identität bei Jürgen Habermas», Eurozine, 17-12-2008

⁵ B. Giesen, ό. π., 24-69

της κοινότητας επιτυγχάνεται με συχνές αναμνηστικές τελετουργίες, στις οποίες αξιοποιείται η τελετουργική μνήμη. Οι σχέσεις με τον εξωτερικό κόσμο είναι σχεδόν ανύπαρκτες, κυριαρχεί άγνοια ή ανοχή. Παράδειγμα παραδοσιακών συλλογικών κοινοτήτων αποτελούν τα αμιγή εθνικά κράτη.

Στον τρίτο τύπο συλλογικού κώδικα, που ο Giesen ονομάζει **οικουμενικό**, η κατασκευή των ορίων δεν βασίζεται σε προϋπάρχοντα χαρακτηριστικά των μελών, καθώς όλοι θεωρούνται δυνητικά μέλη, ούτε στην οργάνωση ενός κοινού παρελθόντος, αλλά καθορίζεται από την παραδοχή κοινών αξιών και αρχών και τη συμμετοχή σε συγκεκριμένες πράξεις. Η διατήρηση των ορίων επιτυγχάνεται με την κατασκευή μιας έντασης μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού της κοινότητας, η οποία όμως διαρκώς τροποποιείται, καθώς στοχεύει στην όσο το δυνατόν μεγαλύτερη διεύρυνση. Η ομοιογένεια τέλος των μελών επιτυγχάνεται με συγκεκριμένες τελετουργικές πράξεις: αφετηρία είναι η μεταστροφή του υποψήφιου μέλους και αποκορύφωση η τελετουργική θυσία. Στον τύπο αυτό ανήκουν οι μεγάλες αποστολικές θρησκείες ο διαφωτισμός και ο σοσιαλισμός.

Βέβαια, όπως παραδέχεται ο Giesen, η παραπάνω τυπολογία είναι σχηματική και εξυπηρετεί μεθοδολογικούς στόχους, καθώς απόλυτα αμιγείς ταυτότητες δεν υπάρχουν.

Με βάση την παρουσίαση που προηγήθηκε θα επιχειρήσω στη συνέχεια να δείξω τις εξής δύο θέσεις:

1. Η συλλογική ταυτότητα του Έλληνα αριστερού (όπως εμφανίζεται στη λογοτεχνική παραγωγή που προσδιορίσαμε και που συνήθως φέρει τους χαρακτηρισμούς: κοινωνική ή κοινωνιστική πεζογραφία, στρατευμένη λογοτεχνία, πολιτικοποιημένη πεζογραφία, σοσιαλιστικός ρεαλισμός ή μυθιστόρημα με 'θέση') εντάσσεται καταρχήν στον **οικουμενικό** κώδικα, καθώς διαθέτει όλα τα βασικά χαρακτηριστικά του.

2. Η ταυτότητα αυτή υφίσταται εξελίξεις και ανακατασκευές, οι οποίες οφείλονται τόσο στη φύση των ταυτοτήτων γενικά, όσο και στις ιδιαιτερότητες της οικουμενικής κωδικοποίησης. Για την τεκμηρίωση ιδιαίτερα αυτής της δεύτερης θέσης θα χρησιμοποιήσω ως παραδείγματα τα εξής κείμενα:

1. Το μυθιστόρημα του Κωνσταντίνου Θεοτόκη *Σκλάβοι στα δεσμά τους* (1920)

2. Τα μυθιστορήματα της Μέλπως Αξιώτη *Εικοστός Αιώνας* και του Δημήτρη Χατζή *Φωτιά*
3. Το μυθιστόρημα του Κώστα Κοτζιά *Γαλαρία Νο 7*
4. Την τριλογία του Στρατή Τσίρκα *Ακυβέρνητες Πολιτείες*.

Σχετικά με την πρώτη θέση, εξετάζοντας τα μυθιστορήματα του αριστερού λογοτεχνικού 'κανόνα' διαπιστώνουμε ότι πράγματι:

α'. η κατασκευή των ορίων των μελών εντάσσονται στην αριστερή συλλογική ταυτότητα δεν καθορίζεται από το κριτήριο της προέλευσης. Η καταγωγή, η εθνικότητα, η κοινωνική τάξη ή η φυλή δεν παίζουν κανένα ρόλο. Φορείς αυτής της συλλογικής ταυτότητας μπορεί να είναι εξίσου πλούσιοι ή φτωχοί, μέλη της ανώτερης τάξης ή περιθωριακοί. Το ίδιο πρόθυμα γίνεται δεκτός ο εθνικά ή φυλετικά «άλλος». Αυτό που ενώνει την κοινότητα είναι η παραδοχή ενός λυτρωτικού μηνύματος βασισμένου σε πολιτικές-ανθρωπιστικές αρχές και αξίες καθώς και η συμμετοχή σε συγκεκριμένες πράξεις. Ένα δεύτερο χαρακτηριστικό είναι η αποστασιοποίηση από το παρελθόν. Καθώς ο οικουμενικός κώδικας θέτει μελλοντικούς στόχους, το παρελθόν -και το παρόν ακόμη- απορρίπτονται και επιδιώκεται η ρήξη. Ακόμη και η εκτεταμένη αναπαράστασή του αποσκοπεί στην καταδίκη του. Τον ίδιο στόχο εξυπηρετεί και η αναπαράσταση του εκτός της κοινότητας χώρου. Τις σχέσεις τέλος μεταξύ του εσωτερικού και του εξωτερικού χώρου τις διέπει ένταση, η οποία όμως δεν εξελίσσεται σε άγνοια ή ανοχή του «άλλου», ούτε στην απόρριψη ή πολύ περισσότερο τη δαιμονοποίησή του, αλλά αντίθετα επιδιώκεται μια όσο το δυνατόν πιο εκτεταμένη διεύρυνση. Η υπέρβαση των ορίων επιτυγχάνεται με τη διαπαιδαγώγηση που παρέχεται από τα πραγματικά προς τα δυνητικά μέλη. Ένα μέσο διαπαιδαγώγησης αποτελεί και η λογοτεχνία, αναλαμβάνοντας έτσι διδακτικό ρόλο.

Στο σημείο αυτό εμφανίζεται και η διαβάθμιση ανάμεσα στα παλαιά μέλη-φορείς ισχυρής ταυτότητας και τους πρόσφατους προσήλυτους-ασθενούς ταυτότητας. Παρ' όλες όμως τις διακρίσεις, επιδιώκεται ομοιογένεια στη διαμόρφωση του εσωτερικού χώρου με μέσο τις τελετουργικές πράξεις, σπουδαιότερες από τις οποίες είναι η ομολογία και η θυσία. Εντούτοις, – και εδώ έρχομαι στη δεύτερη θέση μου – η

ταυτότητα αυτή εμφανίζει εξελίξεις και ανακατασκευές, μέσα στο πλαίσιο κατά κανόνα του οικουμενικού κώδικα, οι οποίες μπορούν να ταξινομηθούν σε τέσσερις φάσεις.

Θα παρουσιάσω στη συνέχεια τις φάσεις αυτές, παίρνοντας ως σημείο αναφοράς ένα αντιπροσωπευτικό μυθιστόρημα για την καθεμιά.

Η **πρώτη φάση** διαμόρφωσης συλλογικής ταυτότητας των αριστερών Ελλήνων σύμφωνα με τον οικουμενικό κώδικα τοποθετείται στον μεσοπόλεμο (1918-1940), αλλά έχει τις ρίζες της στις αρχές του 20ού αιώνα, εφόσον θεωρήσουμε ότι η κυκλοφορία του *Κοινωνικού μας ζητήματος* του Γ. Σκληρού το 1907 οριοθετεί την επίσημη εμφάνιση του σοσιαλισμού στην Ελλάδα. Η εμπλοκή του γλωσσικού ζητήματος με τη σοσιαλιστική ιδεολογία έφερε αναγκαστικά τη συζήτηση στο ρόλο της λογοτεχνίας ως αναμορφωτικού παράγοντα στην κοινωνία. Εδώ πρωταγωνιστούν διανοούμενοι με σπουδές στη Γερμανία, ορισμένοι από τους οποίους είναι αξιόλογοι λογοτέχνες (Κ. Θεοτόκης, Κ. Χατζόπουλος, Π. Πικρός). Αντιπροσωπευτικά έργα είναι ο *Πύργος του ακροπόταμου*, *Το μεγάλο παιδί*, *Χαμένα κορμιά*, *Ο κόκκινος τράγος*, και τέλος *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*. Σε όλα τα παραπάνω έργα διαπιστώνεται απόρριψη του παρελθόντος στο όνομα ενός λυτρωτικού μηνύματος, τοποθετούμενου στο μέλλον, που άλλοτε δηλώνεται άμεσα και άλλοτε υπονοείται. Τα όρια της ομάδας-αποδέκτη του λυτρωτικού μηνύματος τείνουν προς μια αέναη διεύρυνση βασισμένη στη διαπαιδαγώγηση, ενώ είναι συχνή η απαίτηση συμμετοχής των μελών σε συγκεκριμένες πράξεις.

Εντούτοις υπάρχουν χαρακτηριστικά που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι η συλλογική ταυτότητα του αριστερού δεν έχει διαμορφωθεί πλήρως σε αυτή τη φάση. Οι θετικοί ήρωες των μυθιστορημάτων συχνά διακατέχονται από αβεβαιότητα, αμφιβολίες και ηττοπάθεια. Στο σημείο αυτό παίρνω ως παράδειγμα τον θετικό χαρακτήρα του μυθιστορήματος του Θεοτόκη *Σκλάβοι στα δεσμά τους*, τον Άλκη Σωζόμενο. Ο ατελέσφορος έρωτας του ήρωα, δηλαδή ένα ατομικό, ιδιωτικό συμβάν, επισκιάζει τους οικουμενικούς στόχους του υποτάσσοντας την επιδιωκόμενη απρόσωπη και αφηρημένη τάξη δικαιοσύνης και σύνεσης σε προσωπικά ενδιαφέροντα. Ο ήρωας, επιδιώκοντας στην ουσία να αποκτήσει μια θετική κοινωνική ταυτότητα που θα συμβάλει αποφασιστικά στην αυτό-εκτίμησή του, καταφεύγει στη σύγκριση της

ιδεατής ομάδας όπου εντάσσεται ο ίδιος με τις υπαρκτές κοινωνικές ομάδες του ηησιού του (η δράση εξελίσσεται στην Κέρκυρα). Η έλλειψη όμως μιας δικής του απαρτισμένης κοινωνικής ομάδας, της οποίας η εύνοια θα εξύψωνε την αυτο-εικόνα του, τον οδηγεί σε διάψευση, απόγνωση και παραίτηση. Η σύγκρουσή του με τους φορείς του αντίπαλου κώδικα, του παραδοσιακού, δηλ. τους εκπροσώπους της εκκλησίας, του εθνικισμού και της ανερχόμενης αστικής τάξης, ματαιώνεται.

Έτσι, ο ήρωας του Θεοτόκη, με το ειρωνικό όνομα Άλκης Σωζόμενος, αποτελώντας τη συμβληματική μορφή-μοντέλο του Έλληνα αριστερού των αρχών του 20ού αιώνα⁶ και απηχώντας ταυτόχρονα τη νεολαία της ήττας, μπορεί να κωδικοποιηθεί ως εξής. Είναι ο νέος της κατώτερης ή μεσαίας κοινωνικής τάξης, με υψηλή μόρφωση, ιδεολόγος, με ψυχική ανωτερότητα και ρομαντική διάθεση, κατά κανόνα άθεος, πρόθυμος για σκληρές θυσίες και βίαιες επαναστατικές λύσεις αλλά εσωστρεφής, διστακτικός, αμέθοδος και κυρίως ηττοπαθής. Οι αποτυχίες τον αποκαρδιώνουν, συχνά αναζητά διέξοδο στις ψευδαισθήσεις, καταφεύγει σε μια μοιρολατρική στάση και τελικά αποδέχεται την ήττα και οδηγείται στο θάνατο. Η έμφαση εξάλλου όλων των συγγραφέων της φάσης αυτής στην αρνητικά φορτισμένη απεικόνιση του κοινωνικού περιβάλλοντος και η αδυναμία συγκρότησης θετικής αυτο-εικόνας από μέρους των ηρώων επιβεβαιώνουν την άποψη ότι η συλλογική ταυτότητα δεν έχει ακόμη απαρτισθεί πλήρως.

Η **δεύτερη φάση** οριοθετείται χρονικά από την έναρξη του ελληνο-ιταλικού πολέμου μέχρι το τέλος της Κατοχής, αλλά οι ρίζες της μπορούν να αναζητηθούν μέσα στη μεταξική δικτατορία. Στη φάση αυτή ο πολιτικός προσανατολισμός της αριστερής συλλογικής ταυτότητας παραμένει οικουμενικός, παρατηρούνται όμως σημαντικές διαφοροποιήσεις, με κυριότερη την επανεκτίμηση του εθνικού, ιστορικού παρελθόντος. Αναφέρω δύο χαρακτηριστικά παραδείγματα δεξίωσης και οικείωσης της εθνικής παράδοσης στο χώρο των γραμμάτων: α'. την παρότρυνση της καθοδήγησης για συστηματική μελέτη των *Απομνημονευμάτων* του Μακρυγιάννη, ενός κειμένου-σταθμού για τον προσδιορισμό της Ελληνικότητας από την αστική διανοήση της γενιάς του '30, και β'. την συμπερίληψη στο αριστερό λογοτεχνικό

---

⁶ Αντίστοιχοι παρουσιάζονται και οι ήρωες του Κ. Παρορίτη. Βλ. πχ. το έργο του *Ο κόκκινος τράγος*

κανόνα του ποιητή του *Δωδεκάλογου*, Κωστή Παλαμά, με βάση τη γνωστή μελέτη του Ν. Ζαχαριάδη, *Ο αληθινός Παλαμάς* (1937).

Το ιστορικό γεγονός της Αντίστασης εξάλλου επέβαλε την αναβάθμιση της υπαίθρου και την αναζήτηση ερεισμάτων στην παράδοση, επιδιώκοντας έτσι μια νέα ερμηνεία της. Ο οικουμενικός κώδικας επομένως υφίσταται μια όσμωση από τον παραδοσιακό κώδικα, αξιοποιώντας τους κύριους «τρόπους» του: την επιλεκτική ανάμνηση, την εντοπιότητα και τη αγιοποίηση ιστορικών προσώπων. Έτσι, η επανεκτίμηση επιλεγμένων στοιχείων του ιστορικού παρελθόντος, η σύνδεση των μελών με το φυσικό περιβάλλον, η επίκληση εθνικών αρετών, η επαναδραστηριοποίηση κοινοτικών πρακτικών του παρελθόντος και η «αναβίωση» ηρωικών αγωνιστικών μορφών αποτελούν αξιοποίηση του παραδοσιακού κώδικα για μια νέα οριοθέτηση και εσωτερική οργάνωση της αριστερής συλλογικής ταυτότητας. Ως αποτέλεσμα προκύπτει η αναγνώριση της χρονικής συνέχειας και η απόπειρα μιας διερμηνείας του παρελθόντος, που καταλήγει στην οικειοποίησή του. Αντίστοιχη οικειοποίηση επιχειρείται και στο χώρο της τέχνης, όπου η επιλογή κλασικών μορφών τείνει σε επαναλήψεις αναγνωρίζοντας την ταυτοποιητική δύναμη του παρελθόντος⁷.

Ένα από τα πιο χαρακτηριστικά μυθιστορήματα που αποδεικνύουν την οικειοποίηση του παραδοσιακού κώδικα είναι η *Φωτιά* του Δημήτρη Χατζή. Αναφέρω καταρχάς την αναγνώριση της εντοπιότητας ως ιδιαίτερου παράγοντα συγκρότησης της συλλογικής ταυτότητας. Πρόκειται για τα ελληνικά βουνά και ιδιαίτερα «τον Πίνδο, τον πατέρα της ρωμαϊκής ράτσας, όπου τύραννος και κατακτητής ποτέ δεν τον πάτησε (...) μονάχα ο μόχτος μιας φυλής λιμασμένης μπορούσε να σκαφαλώσει εδώ πάνω»⁸. Στις λίγες αυτές φράσεις διαπιστώνουμε ταυτόχρονα τη σύνδεση με τον τόπο, την επίκληση στην εθνική-φυλετική ιδιαιτερότητα και την αναφορά σε ένα θετικό συλλογικό παρελθόν. Στο πρόσωπο εξάλλου του κεντρικού χαρακτήρα του μυθιστορήματος, ενός χωρικού, του Γιακουμή, που μυείται στην Αντίσταση αλλά και στις σοσιαλιστικές αξίες, πραγματώνεται η όσμωση του οικουμενικού και του παραδοσιακού κώδικα. Οι δηλώσεις του «*Είμαι το έθνος*»⁹ και «*Έδωσα λογαριασμό*

⁷ Βλ. τη χρήση μουσικών και ποιητικών μοτίβων των δημοτικών τραγουδιών στην παραγωγή αντίστοιχων αντάρτικων.

⁸ Βλ. Δ. Χατζή, *Φωτιά*, 8^η έκδοση, Πλειάς, Αθήνα 1974, 31

⁹ Βλ. ό.π., 58

στην πατρίδα»¹⁰ υιοθετούν τη χρήση των όρων «έθνος» και «πατρίδα» αντί του κοινόχρηστου στην Αριστερά όρου «λαός» αποκαλύπτοντας πέραν της πολιτικής και την εθνική του αυτοσυνείδηση, άρα τη σύνδεσή του με το παρελθόν. Στο ίδιο μυθιστόρημα προβάλλονται επίσης εικόνες, αντιλήψεις, πρακτικές και πεποιθήσεις του παρελθόντος, οι οποίες συμβάλλουν στην οικοδόμηση μιας συλλογικής μνήμης στηριγμένης στη συνέχεια και όχι στην κάθετη αποκοπή από το παρελθόν.

Ένα δεύτερο μυθιστόρημα της ίδιας περιόδου που αξιοποιεί ανάλογες τεχνικές επιδιώκοντας αντίστοιχους στόχους είναι ο *Εικοστός Αιώνας* της Μέλπως Αξιώτη. Και εδώ το ιστορικό παρελθόν χρησιμοποιείται για τη συγκρότηση της μνήμης των μελών της αριστερής συλλογικής ταυτότητας. Καταρχάς δίδεται ιδιαίτερη έμφαση στη γνωριμία της ηρωίδας με το γενέθλιο τόπο ως στοιχείο εθνικής συνειδητοποίησης¹¹. Εκτός από την αξιοποίηση των *Απομνημονευμάτων* του Μακρυγιάννη, γίνεται χρήση ποικίλων μικρο-ιστορικών αφηγήσεων, προβάλλονται οι τοπικές και κοινωνικές ιδιόλεκτοι και στοιχεία της υλικής πολιτισμικής κληρονομιάς, ενώ ή «αγιοποίηση» των απλών, ανώνυμων ηρώων του εθνικού παρελθόντος έρχεται σε αντίθεση με την επίσημη ιστοριογραφία. Από αυτές τις επιλογές της συγγραφέως επιβεβαιώνεται η εκτίμησή μου ότι και στο μυθιστόρημα αυτό χρησιμοποιούνται οι γνωστές τεχνικές **προβολής και αποκλεισμού** για την αποκάθαρση και νομιμοποίηση του ιστορικού παρελθόντος, οι οποίες αποτελούν πάγιες μεθόδους συγκρότησης του παραδοσιακού κώδικα.

Συμπερασματικά διαπιστώνω ότι στην εξεταζόμενη φάση η αριστερή συλλογική ταυτότητα, όπως ανιχνεύεται στο σύγχρονό της μυθιστόρημα, αξιοποιεί παράλληλα με τον οικουμενικό κώδικα και τον παραδοσιακό, επιδιώκοντας μια επέκταση των ορίων. Με τη μερική αποδοχή στοιχείων της παραδοσιακής κωδικοποίησης περιορίζεται η ένταση ανάμεσα στον εντός και τον εκτός της κοινότητας χώρο και υιοθετείται η ουσιαστική διαβάθμιση μεταξύ του κέντρου και της περιφέρειας, επιτυγχάνοντας έτσι την επιδιωκόμενη διεύρυνση της συλλογικής ταυτότητας.

Η **τρίτη φάση** περιλαμβάνει την περίοδο του εμφυλίου, λόγω των ειδικών συνθηκών όμως η λογοτεχνική καταγραφή της εμφανίζεται στα επόμενα χρόνια, όπου η εξέλιξη της συλλογικής ταυτότητας απεικονίζεται συγχρόνως με τις

¹⁰ Βλ. ό.π., 168

¹¹ Βλ. Μ. Αξιώτη, *Εικοστός Αιώνας*, Κέδρος, 31-32

προσπάθειες διαχείρισης της ήττας. Ως αντιπροσωπευτικά έργα παίρνουμε τα μυθιστορήματα του Κ. Κοτζιά και ιδιαίτερα τη *Γαλαρία Νο 7* (1960).¹²

Όπως διαπιστώνεται από τα παραπάνω μυθιστορήματα, εγκαταλείπονται στη φάση αυτή οι συνάψεις με τον παραδοσιακό κώδικα. Απουσιάζουν ολοκληρωτικά οι αναφορές στο ιστορικό-εθνικό παρελθόν, στην ιδεολογικά καθορισμένη εντοπιότητα, εκλείπουν επίσης και οι προσωπικότητες-σύμβολα ελληνικότητας. Έμφαση δίδεται πλέον όχι στη διεύρυνση των ορίων αλλά στη διατήρησή τους. Η διαπαιδαγώγηση επομένως δεν στρέφεται προς τον εκτός των ορίων χώρο, αλλά προς την περιφέρεια, όπου βρίσκονται τα μέλη ασθενούς ταυτότητας. Αυτή η εσωστρέφεια είναι το αποτέλεσμα των νέων, φιλόδοξων **ερμηνειών** των αξιών και αρχών της κοινότητας, οι οποίες είναι προσβάσιμες μόνο από μια μικρή ομάδα-ελίτ που εμφορείται από «ασκητικά» ηθικά ιδεώδη και θυσιάζει πρόθυμα το ατομικό συμφέρον στο συμφέρον της κοινότητας. Σύμφωνα με το σχήμα του Giesen, οι επαναλαμβανόμενες **νέες ερμηνείες** αποτελούν δομικά στοιχεία των οικουμενικών κοινοτήτων, καθώς το παρελθόν αποτελεί διαρκώς έκφραση της ασυμφωνίας και της ετερογένειας του κόσμου και το αέναο ξεπέρασμά του στο όνομα του μέλλοντος θα επιταχύνει την πορεία της προόδου¹³. Αυτό το ξεπέρασμα όμως θα επιτευχθεί με εσωτερικές σταυροφορίες ηθικής φύσεως, οι οποίες αναγκαστικά επιφέρουν τη διαβάθμιση του εσωτερικού χώρου και την επιβράδυνση της διάχυσης, αλλά συμβάλλουν στη διατήρηση της καθαρότητας.

Η παραπάνω περιγραφή επιβεβαιώνεται στη *Γαλαρία Νο 7* ιδίως στο επίπεδο των χαρακτήρων. Σε αυτό το πολυπρόσωπο μυθιστόρημα η ασκητική ελίτ που εκφράζει τα ηθικά ιδεώδη εκπροσωπείται μόνο από τους δύο θετικούς χαρακτήρες: τον κομματικό γραμματέα Στέφανο Πετρίδη και τον πρόεδρο του εργατικού σωματείου των λιγνιτωρύχων Ηλία Παπακωστή. Οι αμφίρροποι χαρακτήρες αποτελούν είτε θύματα του παρελθόντος, είτε του ιδιοτελούς ατομικού-προσωπικού συμφέροντος, στο οποίο ενδίδουν, πράγμα που από την άποψη του οικουμενικού κώδικα αποτελεί πλάνη, γιατί προδίδει την απρόσωπη, αφηρημένη τάξη και τη λογική. Ειδικότερα, ο Αλέκος Θωμόπουλος ενδίδει στις προσωπικές φιλοδοξίες και τον αριβισμό του, ο Θανάσης και η Άννα στα μικροαστικά όνειρα, η Κατερίνα είναι θύμα της

¹² Αντίστοιχης αποδεικτικής αξίας είναι και το μυθιστόρημα του ίδιου *Καπνισμένος ουρανός*, 1956

¹³ Βλ. B. Giesen, ό. π. 60-61

φιλαρέσκειάς της, ο αρχισυντάκτης Πετρόπουλος είναι ένας ακόμα πλανημένος που γίνεται προδότης, ενώ η Ελένη, ο Στέλιος Κατσαρός και ο Δημήτρης Φαρμάκης είναι απλά θύματα της αδυναμίας τους. Τέλος ο διαφωνών συνδικαλιστής Λέφας εκπροσωπεί τη λανθασμένη ερμηνεία και βρίσκεται σε «ιδεολογική κατάπτωση». Ακόμα και η τέχνη δεν ξεφεύγει από την «ορθή» ερμηνεία. Καταδικάζεται δηλαδή με ειρωνικά μέσα η αντίληψη για την αξία της μορφής, επειδή απορρίπτει τις ηθικές αξίες (και είναι το μοναδικό σημείο του μυθιστορήματος που υπάρχει ειρωνεία).

Συμπερασματικά επισημαίνω ότι στην τρίτη φάση η αριστερή συλλογική ταυτότητα επανέρχεται στην καθαρότητα του αμιγούς οικουμενικού κώδικα, εστιάζει εντούτοις στη νέα ερμηνεία, την εσωτερική κλιμάκωση, τον έλεγχο και την κριτική στο όνομα του συλλογικού πνεύματος, της ομαδικότητας και της ηθικής ποιότητας.

Η **τέταρτη φάση** γονιμοποιείται μέσα στην πρώτη μετεμφυλιακή περίοδο, η αποτύπωσή της όμως στη λογοτεχνία καθυστερεί. Εμφανίζεται ιδίως από το 1960 και συνεχίζεται σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του 1970.

Αντιπροσωπευτικό έργο αυτής της φάσης αποτελεί η τριλογία του Στρατή Τσίρκα *Ακυβέρνητες Πολιτείες*. Στα τρία μυθιστορήματα του έργου αυτού, που αποτελούν την κύρια έκφραση μιας ριζικής αντίθεσης προς την Τρίτη φάση, ανιχνεύεται μια αριστερή συλλογική ταυτότητα που βασίζεται στον οικουμενικό κώδικα και συγκεκριμένα στη σοσιαλιστική ιδεολογία, εφόσον προβάλλονται οι ιδέες και οι αρχές του ανθρωπισμού, η εφαρμογή των οποίων τίθεται στο μέλλον. Εντούτοις η ένταση ανάμεσα στην επίσημη –ορθόδοξη ερμηνεία της ιδεολογίας και σε μια δεύτερη, περιφερειακή, που διαθέτει όμως ευρύτητα αλλά και την πριμοδότηση του συγγραφέα είναι τόσο έντονη, ώστε καταλήγει σε ενδιαφέροντα αποτελέσματα.

Ειδικότερα, ο αγώνας για τη διεύρυνση του χώρου των μελών της ταυτότητας εξελίσσεται σε διμέτωπο, καθώς απευθύνεται τόσο προς την εξωτερική περιοχή, όσο και την εσωτερική και μάλιστα προς το «ιερό» κέντρο, όπου εδράζονται οι – σύμφωνα με το κείμενο– ψευδείς ερμηνείες, αποσκοπώντας στην τελική κατάρριψή τους. Η κριτική δηλαδή της επίσημης ερμηνείας της σοσιαλιστικής ιδεολογίας, η εμβληματική διατύπωση της οποίας στην τριλογία γίνεται από τον κεντρικό χαρακτήρα Μάνο Σιμωνίδη και στρέφεται προς την ομάδα των «κομμένων κεφαλών» που αντιπροσωπεύεται από το «ανθρωπάκι», βασίζεται στο γεγονός ότι

αυτή δεν επαληθεύει τη σύνεση, τη χειραφέτηση και την πρόοδο. Αντίθετα, επιβεβαιώνει την οπισθοδρόμηση και τη χειραγώγηση, πρακτικές που δεν οδηγούν τον κόσμο στην αλλαγή. Εμφανίζονται επομένως δύο οριοθετήσεις (Grenzierungen): μια προς τα έξω, που έρχεται αντιμέτωπη με το παρελθόν και τη συντήρηση που εκπροσωπούνται από τον εγγλέζικο ιμπεριαλισμό, και μια προς τα πάνω που στρέφεται εναντίον του «ιερού» κέντρου της ηγεσίας. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει η δεύτερη οριοθέτηση, καθώς εμφανίζει τα εξής χαρακτηριστικά:

-Κριτικάρει τη μέχρι τη στιγμή αυτή εφαρμοζόμενη διαπαιδαγώγηση των μελών (Pädagogisierung) από την πλευρά του «ιερού» κέντρου.

-Υπογραμμίζει αντί του γνωστού στις οικουμενικές κωδικοποιήσεις δίπολου-διαχωρισμού μεταξύ των πραγματικών μελών της συλλογικής ταυτότητας και των δυνητικών, δηλαδή όλων των άλλων, και μια τρίτη ομαδοποίηση, των ηγετών που έχουν ενστερνιστεί και επιχειρούν να επιβάλλουν μια λανθασμένη ή ψευδή δυνατότητα «λύτρωσης». Η επισήμανση αυτή έχει ως αποτέλεσμα τη δημιουργία δύο εντάσεων: ανάμεσα στα πραγματικά και τα δυνητικά μέλη και ανάμεσα στα κατώτερα και τα ηγετικά μέλη. Η δεύτερη ένταση εμφανίζεται στην τριλογία ισχυρότερη της πρώτης, καθώς τα κατώτερα μέλη εκδηλώνουν μικρότερη ανεκτικότητα (Intoleranz) προς τους επίσημους ερμηνευτές της ιδεολογίας σε σχέση με τους εχθρούς της.

Η αμφισβήτηση βέβαια του ιερού πυρήνα της κοινότητας, του χώρου όπου θεωρείται ότι πραγματώνεται η «υπερβατική τάξη» της ιδεολογίας, στο όνομα της «κοσμικής» περιφέρειας, η οποία διεκδικεί συνεχώς νέες ερμηνείες της συλλογικής ταυτότητας, είναι συχνή σε όλους τους οικουμενικούς κώδικες. Πολύ συχνά μάλιστα δεν παρατηρείται απλώς και μόνο μια εσωτερική διαστρωμάτωση οφειλόμενη στη βαθμιδωτή οριοθέτηση ανάμεσα στους πρόσφατους προσήλυτους-ερασιτέχνες της περιφέρειας και τους βιρτουόζους φύλακες του ιερού πυρήνα, αλλά τα πράγματα οδηγούνται σε αλληλο-αμφισβήτηση και σύγκρουση. Αυτή ακριβώς η εικόνα επιβεβαιώνεται στις *Ακυβέρνητες Πολιτείες*, όπου η αμφισβήτηση αναφέρεται σε συγκεκριμένα πεδία, οφείλεται σε ειδικούς λόγους και εκδηλώνεται με ορισμένους τρόπους.

Καταρχάς αμφισβητούνται οι τελετουργικές διαδικασίες μέσω των οποίων προκύπτει η ομοιογένεια του εσωτερικού χώρου. Τα μέλη της κοινότητας (χαρακτηριστικό παράδειγμα αποτελεί η Νάνσυ) γίνονται αποδεκτά μέσω μιας περιορισμένης και σχεδόν μυστικής καθιέρωσης, όπου το τελετουργικό στοιχείο έχει αντικατασταθεί από τις διαπροσωπικές σχέσεις. Επιπλέον, η τελετουργία της καθιερωμένης κομματικής σύσκεψης απομυθοποιείται και απορρίπτεται ως συγκεντρωτική και εντέλει απάνθρωπη, ενώ κατά την καθιέρωση των νέων μελών γίνονται δεκτά στοιχεία των προηγούμενων κωδίκων ή τουλάχιστον δεν απαιτείται η δημόσια, τελετουργική απόρριψη τους.

Εξάλλου νομιμοποιείται η εσωτερική κριτική, που διεξάγεται με αφετηρία ακόμη και τα πιο απομακρυσμένα σημεία της περιφέρειας. Αυτή η κριτική αναλαμβάνει την υποχρέωση να οδηγήσει στην ανανέωση, αδιάφορο αν μέσα στο μυθιστορηματικό πλαίσιο καταλήγει σε αποτυχία.

Τέλος, επιχειρείται μια πλουραλιστική ερμηνεία του ιδεολογικού πυρήνα: *«Κανείς δεν είναι μόνο τούτο ή κείνο. Μέσα στα τόσα που λέει σαν κομμένη κεφαλή υπάρχουν και σωστά»*. Η εκτίμηση αυτή του κεντρικού χαρακτήρα Μάνου Σιμωνίδη για το ανθρωπάκι, πέρα από τη μακροθυμία της, μπορεί να παραβληθεί με την περιορισμένη χρήση του αρχετυπικού κώδικα που κάνει ο ίδιος, όταν επιστρατεύει ένα εξωτερικό-σωματικό χαρακτηριστικό τη δυσάρεστη μυρωδιά του αντίπαλου για την απόρριψή του. Η αντιμετώπιση αυτή, που καταφεύγει σχεδόν σε μια δαιμονοποίηση του αντιπάλου, θα ήταν αρκετή για την αναίρεση του οικουμενικού κώδικα, αν δεν υπήρχε η παραπάνω πλουραλιστική ερμηνεία.

Θα απαιτούσε πολύ χρόνο η παράθεση όλων των σημείων απόκλισης από τον οικουμενικό κώδικα μέσα στο κείμενο της τριλογίας. Θα αναφερθώ σε ένα ακόμη παράδειγμα: την αντιμετώπιση της τέχνης. Οι επίμονες αναφορές στο παρελθόν, όπως αυτές ανιχνεύονται στις συζητήσεις μεταξύ του Σιμωνίδη και του Ρούμπυ Ρίτσαρντς ή του Σιμωνίδη και του ανθρωπάκι, όπου η καλλιτεχνική δημιουργία του παρελθόντος δικαιώνεται ή τουλάχιστον δεν απορρίπτεται διαψεύδουν τη ριζοσπαστική απαξίωση της μέχρι τώρα (τότε) αισθητικής παράδοσης όπως επιτάσσει το νέο¹⁴.

---

¹⁴ Βλ. B. Giesen, ό.π., 65

Μετά από αυτή τη σύντομη και ενδεικτική περιήγηση στα κείμενα της αριστερής λογοτεχνίας κάτω από τη σκοπιά της συλλογικής ταυτότητας ανακεφαλαιώνοντας καταλήγω στα εξής συμπεράσματα:

Η αριστερή πολιτική ταυτότητα του Έλληνα κατά τη διάρκεια του μεγαλύτερου τμήματος του 20ού αιώνα, όπως ιχνηλατείται από τη μελέτη της χρονικά αντίστοιχης λογοτεχνικής παραγωγής, έχει δομηθεί με βάση τον οικουμενικό κώδικα. Οι οσμώσεις της όμως με τους άλλους τύπους κωδίκων και ιδίως με τον παραδοσιακό είναι υπαρκτές και εμφανείς. Η διεύρυνση της αριστερής πολιτικής ταυτότητας συνοδεύτηκε από την αποδοχή στοιχείων του ιστορικού παρελθόντος και εντέλει την μερική ένταξη στον παραδοσιακό κώδικα. Ο κίνδυνος απώλειας του ιδεολογικού πυρήνα οδήγησε στην εγκατάλειψη των στοιχείων του παραδοσιακού κώδικα, ενώ η διαρκής επανεξέταση-επανεκτίμηση των οικουμενικών αξιών απέδωσε νέες ερμηνείες, στη διατύπωση των οποίων συνέβαλαν και στοιχεία από το «καταδικασμένο» παρελθόν.

Το παράδειγμα της αριστερής συλλογικής ταυτότητας αποδεικνύει την κυκλικότητα της ανθρώπινης ιστορίας και την ουτοπία του ίδιου του οικουμενικού κώδικα. Όπως έχει δείξει και ο ίδιος ο Giesen στην ανάλυση των ιστορικών παραδειγμάτων των κωδίκων, δεν υπάρχει εξελικτική πορεία όσον αφορά τις συλλογικές ταυτότητες¹⁵. Τον οικουμενικό κώδικα μπορεί να διαδεχθεί ο παραδοσιακός ή ακόμα και ο αρχετυπικός, ακόμη και μέσα στα περιθώρια μιας γενιάς.

Η ελληνική αριστερή συλλογική ταυτότητα είναι αποτέλεσμα ποικίλων διαμορφωτικών παραγόντων που αποτυπώθηκαν και ακόμη εξακολουθούν να αποτυπώνονται στα λογοτεχνικά κείμενα όχι μόνο των μελών αλλά και των αντιπάλων. Αλλά αυτό αποτελεί το θέμα μιας άλλης ανακοίνωσης.

---

¹⁵ Βλ. B. Giesen, ό.π., 136-330

Βιβλιογραφία

Α΄ Κείμενα

Μέλπω Αξιώτη, *Εικοστός Αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα 1999

Κωνσταντίνος Θεοτόκης, *Οι σκλάβοι στα δεσμά τους*, Σύγχρονη εποχή, Αθήνα 2007

Κώστας Κοτζιάς, *Γαλαρία Νο 7*, Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1999

Στρατής Τσίρκας, *Ακυβέρνητες Πολιτείες*, Επιμέλεια-Σημειώσεις Χ. Προκοπάκη, Κέδρος, Αθήνα 2005

Κ. Παρορίτης, *Κόκκινος τράγος*, Εισαγωγή-επιμέλεια Κ. Παπαγεωργίου, εκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007

Β΄ Δευτερογενής βιβλιογραφία

Bernhard Giesen, *Kollektive Identität*, Suhrkamp Taschenbuch -Wissenschaft, Frankfurt am Main 1999

Manfred Gaius, “Seid bereit zum Roten Oktober in Deutschland!” vom Politische Identität und nationale Gedenktage, Zur politischen Kultur der Weimarer Republik, Westdeutscher Verlag, Opladen 1989

Amatrya Sen, „Die Identitätsfalle: Warum es keinen Krieg der Kulturen gibt“, C. H. Beck, 2007 *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*, 2006

Giesen, Bernhard (Hrsg.), *Nationale und kulturelle Identität. Studien zur Entwicklung des kollektiven Bewußtseins in der Neuzeit*, Frankfurt am Main 1991

Straub, Jürgen (Hrsg.), *Erzählung, Identität und historisches Bewusstsein*. Die psychologische Konstruktion von Zeit und Geschichte. Erinnerung, Geschichte, Identität 1, Frankfurt am Main 1998

Manfred Gaius, "Seid bereit zum Roten Oktober in Deutschland!" vom Politische Identität und Nationale Gedenktage, *Zur politischen Kultur der Weimarer Republik*, Westdeutscher Verlag, Opladen 1989

Hens Hacke, *Wir Gefühle*, «Repräsentationsformen kollektiver Identität bei Jürgen Habermas», Eurozine, 17-12-2008

Αλ. Αργυρίου, «Μυθιστόρημα και Ιστορία», εφημ. *Το Βήμα*, 22. 04.1972, τώρα στο *Αναψηλαφήσεις σε δύσκολους καιρούς*, Κέδρος 1986,

Χρ. Ντουνιά, *Λογοτεχνία και Πολιτική: Τα περιοδικά της Αριστεράς στο Μεσοπόλεμο*, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα, 1996,

Ν. Διονυσόπουλος, *Εισαγωγή στη Νεοελληνική Λογοτεχνία*. Πανεπιστημιακές Σημειώσεις, Παν/μιο Βελιγραδίου

Χρ. Ντουνιά, *Κ. Γ. Καρυωτάκης, Η αντοχή μιας αδέσποτης γενιάς*, Καστανιώτης, Αθήνα 2000

Ν. Ζαχαριάδης, *Ο αληθινός Παλαμάς* (1937)

Β. Αποστολίδου, *Λογοτεχνία και Ιστορία στη μεταπολεμική Αριστερά: Η παρέμβαση του Δημήτρη Χατζή 1947-1981*, Πόλις, Αθήνα 2003

Μ. Vitti, *Η γενιά του Τριάντα* Ιδεολογία και μορφή, Ερμής, Αθήνα 2000

Ed. Said, *Κουλτούρα και Ιμπεριαλισμός* (μετ. Βαν. Λάππα), Νεφέλη 1996

Κρίστα Ανεμούδη-Αρζόγλου, Εισαγωγή στα *Κριτικά Κείμενα* του Κ. Χατζόπουλου, Νεοελληνική Βιβλιοθήκη-Ίδρυμα Κώστα και Ελένης Ουράνη, Αθήνα 1996

Αλέξης Ζήρας, «Γρ. Ξενόπουλος, Ένας καινοτόμος της εποχής του», Βιβλιοθήκη *Ελευθεροτυπία*, 02.11.2001